

**НОВИТЕ МЕДИИ И СЪВРЕМЕННИЯТ НЕОЛИБЕРАЛЕН
ИКОНОМИЧЕСКИ РЕД КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД
СЪВРЕМЕНОТО ОБРАЗОВАНИЕ**

Наталия Христова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**NEW MEDIA AND CONTEMPORARY NEOLIBERALISM AS A
CHALLENGE FOR MODERN LITERARY EDUCATION**

Natalia Hristova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

This text explores certain toxic to a child's fragile mental apparatus effects of new media and neoliberalism such as the destruction of deep attention and the formation of hyper attention. The text calls for the construction of the detoxifying and therapeutic educational environment.

Key words: reading, education, hyper-attention, pharmacology, new media, neoliberalism

Настоящият текст ще се пита как е възможно възпитанието и образованието във време на постоянно медийно разсейване и разстройване на вниманието, доколко е постижимо трансмисирането на култура, минало, памет в епоха, управлявана от логиката на спешното, от диктатурата на късия срок, на конкурентоспособността, адаптивността и гъвкавостта. Как е възможно да се случи „въздигането в хуманност“, каквато е целта на образованието, ако маркетингът и консумеризмът са прицелени в регресиране до влеченията, автоматизмите, инфантилността? Или с други думи – как се съотнася неолибералният икономически ред със смисъла на образованието и на литературното образование в частност?

Както ни казва Николас Кар, начинът, по който хората днес четат, а и пишат, е вече значително трансформиран от „компютърната екосистема на разсейващите технологии“ (Кар 2012: 130). Множество проучвания сочат, че когато сме онлайн, попадаме в среда, насърча-

ваща повърхностното четене, незадълбоченото и разпиляно мислене и натрупването на откъслечни познания. Интернет излъчва тъкмо типа дразнителни – интензивни, интерактивни, пристрастяващи, за които е доказано, че водят до значителна и бърза промяна в мозъчните вериги и функции. Интерактивността предоставя мощни нови инструменти, с които да откриваме информация, да изразяваме себе си и да общуваме с другите. Но тя ни превръща по думите на Николас Кар и в „лабораторни мишки, постоянно натискащи бутони, за да получат миниатюрни хапки социална или интелектуална храна“ (Кар 2012: 139 – 140). Това, което наблюдаваме при подрастващите, е именно изключителната зависимост, която проявяват спрямо свързаността си с мрежата. За тях важи констатацията, че в съвременността съществуват три вида смърт – мозъчна, сърдечна и тази да си off line.

Изследователите откриват, че когато хората четат уебстраници, те имат по-различен модел на мозъчна активност, отколкото, когато четат книга. Четящите книги развиват активност в областите, свързани с езика, паметта и визуалната обработка, като не се отчита дейност в префронталните области, отговарящи за вземането на решения и разрешаването на задачи. За разлика от тях интернет потребителите показват широка активност във всички мозъчни области. Сърфирането и нелинейното четене, изглежда, упражняват мозъка по начин, подобен на решаването на кръстословици. Широката активност в мозъка на сърфиращите, когнитивният свръхтовар от обработването на множество бързи и краткотрайни сетивни стимули обаче е и причината за затруднението им да се концентрират и да практикуват задълбочено четене. Докато четем онлайн, жертваме всъщност способността, която прави възможно спокойното, бавно, медитативно четене (Кар 2012: 145 – 148).

От друга страна, когато когнитивният ни товар надвиши способността на ума да съхранява и обработва постъпващата информация, ние не можем да задържим информацията в работната си памет и/или да изградим връзка с онази, която се намира в дългосрочната. Способността да учим намалява, а разбирането става повърхностно. И тъй като възможността за концентрация на вниманието също зависи от работната памет, т.е. трябва да помним това, в което се концентрираме, то когнитивният свръхтовар на свой ред допринася за разсеяността ни. Употребата на интернет, предупреждава Николас Кар, може и да упражнява мозъка като решаването на кръстословици, но подобно интензивно упражняване, когато се превръща в основния ни начин на мислене, може сериозно да възпрепятства задълбоченото четене, учене и мислене. Пре-

листването, сърфирането и нелинейното, еднократно четене се превръщат в основния начин на четене днес (Кар 2012: 149).

Такова четене, както е ясно, не би могло да подсигури нито препредаване на миналия културен опит, нито формиране на дълбоко внимание, каквито училището предполага.

Актуалните изследвания установяват пряка връзка между свръхизлагането на децата от най-ранна възраст на медийно въздействие и проблемите с дефицита на внимание. Подобна среда се оказва изключително токсична за развитието на детския мозък. Синаптогенезата на дете, свръхизлагано на аудио-визуални стимули, се характеризира с това, че затруднява формирането на дълбокото внимание в по-късна възраст. От друга страна, съвременният медиен контекст насърчава една друга форма на внимание, определяна от изследователите като хипервнимание, чиято особеност е бързото осцилиране, превключване между различни задачи, между множество потоци на информация, стремящо се към високо ниво на стимулация и притежаващо нисък толеранс към еднообразието. Неговият механизъм се доближава много повече до практиката на превключване на канали, отколкото до рефлексията.

Съвременната медийна среда развива и съвсем различни рецептивни нагласи в сравнение с тези, свързани с четенето на книги. Ако актът на четене е по принцип резултат от собствен избор, то при гледането на телевизия например нещата стоят по съвсем различен начин. Въпреки усещането за всемогъщество и независимост от боравенето с този високотехнологичен фалос, какъвто е дистанционното, зрителят разполага всъщност с твърде ограничен избор. От друга страна, ако не харесва книгата, която чете, човек обичайно я оставя или се насочва към друга, която харесва, докато, както свидетелстват множество анкети, зрителите често се оказват неспособни да спрат да гледат телевизия, дори и когато не харесват, не одобряват това, което гледат. Т.е. телевизионният зрител демонстрира подобна на тази на токсикомана зависимост – осъзнава, че хероинът или алкохолът са вредни за него, но в същото време не може без тях.

Времето, отделено за четенето, както знаем, е по условие свободно време – време за удоволствие, но и време за размисъл, каквото е и училището, ако се върнем към етимологията на думата *skhole* (стгр.) – свободно време. Времето, прекарано пред телевизора, е всичко друго освен свободно. Защото целта на аудио-визуалния спектакъл е да улавя, сграбчва вниманието на индивидите и да го насочва там, където желае, привеждайки ги в състояние на пасивност и на зависимост. Или

както признава Патрик льо Ле, бивш президент на френската телевизия TF1: „Има много начини да се говори за телевизията. Но от гледна точка на бизнеса трябва да сме реалисти. Основната работа на TF1 е да помогне на „Кока-кола“ например да продаде своя продукт. За да бъде възприето едно рекламно послание, е необходимо мозъкът на телевизионния зрител да бъде на разположение. И нашите емисии са призвани тъкмо да го превърнат в мозък на разположение, т.е. да го разсеят, да го отпуснат между две рекламни послания. Това, което продаваме на „Кока-кола“, е времето на мозъци на разположение. И няма нищо по-трудно от това да се постигне подобно разположение“¹.

Живеем в стадий на капитализма, който Бернар Стиглер² определя като капитализъм на влеченията, чийто господстващ императив е: „Задоволи своя каприз сега, веднага, незабавно!“. Основната цел на този капитализъм е деструкцията на желанието и регресията до влеченията, които на свой ред биват улавяни, канализирани, трансформирани и контролирани от маркетинга. По този начин неолибералната икономика интоксикара способността за инвестиране, за грижа за бъдещето, опирайки се не на желанието за една безкрайна и незавършена сингуларност, а на влечението към притежанието на един продукт, предназначен да бъде изконсумиран, изчерпан, разрушен.

И тъй като залогът вече не е да се подsigури производството, а продажбата на продуктите на свръхпроизводството, маркетингът днес се стреми да си осигури контрол над действията на индивидите, над тяхното мислене и идентичност, подривайки всички традиционни социални структури и инструменти на знанието, в това число семейството и училището. А вниманието на консуматора се оказва една от най-търсените стоки. Или както казва Едуард Бърнейз, един от бащите на „връзки с обществеността“: „Лесно е да се произвежда, трудно е да се продава. Ако искате да убедите една публика, трябва да се обърнете не към съзнанието ѝ, а към нейното несъзнавано. Да уловите вниманието, желанието на консуматора и да го насочите изцяло към стоките, които искате да продадете“³.

¹ *Le Monde* du 11 – 12 juillet 2004.

² Бернар Стиглер е френски философ, съосновател на асоциацията *Ars industrialis*. Виж: Manifeste 2010 (<http://www.arsindustrialis.org/manifeste-2010>).

³ Цит. по Stiegler, „La consommation est une addiction“, *Politique*, № 57 (<http://politique.eu.org/spip.php?article764>). Бърнейз впрочем е племенник на Фройд и наистина успява в това, което пропагандира. Той е този, който в един момент, през 20-те години на XX в., спасява „Американ Табако“ от фалит, дължащ се на свръхпроизводство, като предизвиква масово желание у жените да

В това сграбчване, впримчване на вниманието и желанието на индивидите активно съучастват и културните индустрии, аналоговите и дигиталните медии, превръщайки се по думите на Стийглер (Стийглер 2008: 129) в психотехнологии. Една от техните основни задачи е да направляват поведението ни в служба на маркетинга, така че консумеризмът все по-активно да бъде възприет от всеки един от нас и да се идентифицираме с начина на живот, който неолибералната икономика проповядва.

Спрямо крехкия психичен апарат на детето маркетинговите стратегии се оказват обаче най-токсични и патогенни. Тъй като изследванията показват, че 43% от покупките в едно средно западноевропейско семейство се поръчват от децата, подрастващите представляват и една от най-важните целеви групи на рекламата, като залогът тук е да се предотврати всяка възможност за сублимация, за формиране на желанието и така да се остане във властта на първичните влечения. Онова, което родители и учители по традиция се опитват да формират бавно и търпеливо въз основа на наследения културен опит от най-ранна възраст – при условие че самите те са се превърнали във възрастни, т.е. в индивиди, способни да се репродуцират не само биологично, но и символно, съвременните психотехнологии целенасочено и систематично разрушават. Така възпитанието и образованието се оказват в една неравна конкуренция с „невидимата ръка“ на пазара. За да постигнат своите цели, да уловят детското внимание и да го насочат там, където желаят, маркетингът и рекламата всъщност разрушават една друга форма на внимание – така нареченото дълбоко внимание, което училището най-вече благодарение на обучението в четене и писане традиционно формира. Защото училището е единственото място и време, в което по традиция целенасочено се усвоява тъкмо тази форма на внимание. Вниманието, разполагащо се между паметта и проекта, между удържането и инвестирането, между ретенциите и протенциите, не е от порядъка на рефлексите, а е нещо, което се формира и което на свой ред формира. Формирането на вниманието, настоява Стийглер (Стийглер 2008: 135), има едновременно когнитивни и етични измерения, защото да проявяваш внимание, означава както да внимаваш, да бъдеш кон-

пушат, защото дотогава в Щатите са пушели само мъжете и жените със съмнителен морал (виж филма на Адам Къртис, посветен на Е. Бърнейз, *The Century of the Self*). За резултатността на действията му свидетелства и мейкингът на филма „Момчетата от Медисън Авеню“, в който един от режисьорите споделя, че си спомня как през 60-те жените масово са пушели, а като малък майка му го е вадела от ваната винаги с цигара в ръка.

центриран в час например, така и да бъдеш внимателен към някого или нещо, да те е грижа за него. Училището формира това рационално и етическо внимание чрез дисциплини, конституирани чрез или около писането и четенето. Не съществува училище преди буквата, преди писмеността, твърди Стийглер (Стийглер 2006: 174), процесите на преподаване на знания чрез инициация например са нещо съвсем различно от образованието. Грамата, буквата, като техника, която се инкорпорира, е първо механика на жеста и затова училището е най-напред дисциплина на тялото. Училищната дисциплина се състои тъкмо в това – да се учиш да останеш седнал в продължение на час или два, като изписваш, чертаеш букви, оставяш следи, да останеш седнал, четейки или слушайки внимателно. За липсата на подобна способност у немалка част от съвременните деца свидетелства все по-разпростиращият се проблем с хиперактивността и разстройството на вниманието. Нашествието на тези деца „болиди“, деца симптоми, неспособни да останат седнали и да се съсредоточат върху нещо за повече от няколко минути, деца, които не познават граници и не могат да контролират импулсите си, е резултат от систематичното въздействие на съвременните психотехнологии върху тях.

Същевременно обаче в последните десетилетия сме свидетели на една последователно лансирана в редица документи на ОИРС, Световната банка и ЕК засилваща се политика, която цели систематичното подчиняване на училището на неолибералната икономическа логика. Под претекста на бързото натрупване на информация и новите изисквания на пазара на труда съвременните образователни политики целенасочено девалоризират знанието за сметка на измерими, изчислими компетентности. Тъй като количеството информация и научни знания се удвояват на всеки две години, то училището според препоръките на международните организации вече е призвано не толкова да преподава знания, минал културен опит, а най-вече да формира умения за адаптабилност спрямо променящия се свят. От друга страна, тъй като в бъдеще на младия човек ще му се налага да сменя своята професия до десет пъти в живота си, то училището днес би следвало да формира умения както как да се учи, така и как бързо да се отучва, да се забравя наученото. Мислен по аналогия на стоката като бързо изхвърляем от пазара на труда субект, работникът би следвало да е изпразнен от знания, от идентичност и сингуларност, да бъде сведен до временен изпълнител на определени задачи. Отнети са му всички шансове да се превърне в някой, който обича това, което прави, и е воден от един недокрай изчислим, немонетизируем интерес. Под пре-

текста на бързото развитие на информацията и знанията младите хора се оказва, че би следвало да бъдат снабдени най-вече с определени компетентности, които да им позволят гъвкаво да се адаптират и саморегулират. Според нас обаче тази политика на адаптабилността има по-сериозни антропологични последици. Тя е прицелена във формиране на същество с редуцирана, намалена човешкост и води до регресия на човешкото до нечовешкото, защото всъщност адаптабилността е онова, което човекът споделя с другите живи същества, с животните. Собствено присъщо на човек е да се конструира, себеизгражда не само чрез адаптиране към непосредствената си среда, а и чрез интериоризиране, интегриране на минали, непреживени културни следи, на културен опит, препредаден чрез езика, други знакови системи и определени технически средства. И залозите на това култивиране на човека не е неговото пасивно адаптиране, а по-скоро вписването в символния ред, усвояването на културния опит, които да направят възможно явяването на сингуларността. Явяването на сингуларността обаче предполага не само адаптабилност, а и дезадаптабилност, т.е. инкорпориране, но и трансформиране, обновяване на наследените знания и опит.

Или, както ни казва Хана Арендт, ако обичаме достатъчно тези новодошли, каквито са децата, би следвало да ги научим какво представлява този винаги по-стар от тях свят, който ги предхожда, а не да им предписваме как да живеят, отнемайки им така възможността да обновяват и спасят от разруха общия ни свят (Арендт 1972: 250 – 252).

ЛИТЕРАТУРА

Арендт 1972: Arendt, H. *La crise de la culture*. Paris: Gallimard, 1972.

Кар 2012: Кар, Н. *Под повърхността. Как интернет влияе върху четенето, мисленето и паметта*. София: ИнфоДАР, 2012.

Стиглер 2006: Stiegler, B. *La Télécratie contre la démocratie*. Paris: Flammarion, 2006.

Стиглер 2008: Stiegler, B. *Prendre soin de la jeunesse et des générations*. Paris: Flammarion, 2008.